

کارنامه

دانشوران ایران و اسلام

○ حسین کیان راد

مجموعه ارائه می‌شود:

لازم به ذکر است که شماره‌ای که در کنار عنوان هر کتاب درج شده، درواقع شماره کتاب در مجموعه «کارنامه دانشوران» است بنابراین در این مقاله شماره ردیف داده نشده است.

مطالعه میراث مکتوبی که از دانشمندان و مشاهیر ایرانی و مسلمان به‌جای مانده، برای جوانان آینده‌ساز این سرزمین، پرفایده و ضروری است. کارنامه دانشوران ایران و اسلام مجموعه گسترده‌ای است که به معرفی این میراث گران‌بها می‌پردازد.

هر یک از آثار این مجموعه بازنویسی و تلخیصی از یک متن کهن است که بیشتر در ردیف منابع دست اول آن دوره قرار می‌گیرند. این کتاب‌ها از زمینه‌های مختلفی چون تاریخ و جغرافیا، ادبیات، فلسفه و عرفان، ریاضیات، طب، موسیقی و... انتخاب شده‌اند.

مجرى این طرح، مؤسسه فرهنگی اهل قلم است که با همکاری سازمان ملی جوانان، تاکنون (زمستان ۱۳۸۱) پنجاه اثر از این مجموعه را منتشر کرده و تعداد بیشتری را نیز در زیر چاپ دارد.

آشنایی جوانان با پیشینه تمدنی و نحوه زیستن و اندیشیدن نیاکان خویش، هویت‌دار کردن نسل امروز و ایجاد ارتباط بین نسل‌ها از مهم‌ترین هدف‌های این مجموعه به شمار می‌رود. بدون شک داشتن شناختی از رخدادهای گذشته می‌تواند نقشی مؤثر در درک جوانان نسبت به اوضاع معاصرشان داشته باشد و همچنین آنها را در تصمیم‌گیری‌ها و تحلیل رویدادهای جدید یاری رساند.

در میان کتابهایی که تاکنون از این مجموعه منتشر شده، سیزده اثر آن در زمینه تاریخ و برگرفته از آثار تاریخ‌نگاران مشهوری است که نوشته‌های آنها برای بررسی دوره‌ای که در آن می‌زیسته‌اند، از اهمیت فراوانی برخوردار است. موضوعات انتخاب شده برای عنوان کتاب‌ها یا بر مبنای زندگی و شخصیت پادشاهان است و یا حوادث یک سلسله حکومتگر بر ایران و دوره‌ای تاریخی را دربرمی‌گیرد. البته نحوه قرار گرفتن این کتاب‌ها در مجموعه «کارنامه دانشوران» به گونه‌ای است که ترتیب سلسله‌ها و عصر حکمرانی هر یک رعایت نشده، همچنین زمان نگارش کتاب‌های منبع نیز مورد توجه قرار نگرفته است.

به غیر از کتب تاریخی و جغرافیایی، متون ارزشمند دیگری چون کلیله و دمنه، قابوس‌نامه، مرزبان‌نامه، چهارمقاله و... نیز در این مجموعه با زبانی ساده بازنویسی شده که فهرست آنها در پایان آورده می‌شود. «سرچشمه‌های جامعه‌شناسی» در شماره ۵۵-۵۴ و «سرگذشت صفاریان» و «سرگذشت سلطان مسعود غزنوی» در شماره ۶۵ به طور کامل معرفی و بررسی گردید. در این نوشتار با توجه به تعداد زیاد کتابها، تنها معرفی مختصری از بقیه کتابهای این

۲- دبیر و سلطان

بازنویسی کتاب تاریخ بیهقی اثر

ابوالفضل محمد بیهقی

به کوشش: منوچهر دانش پژوه

ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،

پاییز ۱۳۸۰

تاریخ بیهقی از جمله متونی است

که در سده پنجم هجری تالیف شده و

امروزه در زمره چند کتاب برجسته نثر

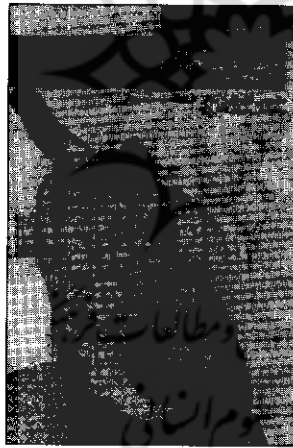
فارسی به شمار می‌رود.

ابوالفضل محمد بیهقی در سال

۳۸۵ ه. در روستای حارث‌آباد از توابع

شهرستان بیهق (= سبزوار) زاده شد. وی پس از فراگرفتن دانش در شهر نیشابور، در دیوان رسالت (= دبیرخانه) سلطان محمود غزنوی به دبیری و نوشتن نامه‌های دیوانی مشغول گردید. استاد او در این دوره، ابونصر مشکان بود که ریاست دیوان رسالت را نیز برعهده داشت. با روی کار آمدن سلطان مسعود بسیاری از کارگزاران دوران پدرش که به پدربیان معروف بودند، مورد خشم و نفرت وی قرار گرفتند و بدین‌گونه ابونصر مشکان به طرز مشکوکی درگذشت و بیهقی نیز به زندان افکنده شد.

بیهقی که در دستگاه حکومتی غزنویان حضور داشت، وقایع را از نزدیک می‌دید و یادداشت‌هایی از مشاهدات خود برمی‌داشت. با آنکه مقداری از نوشته‌هایش را - همانگونه که خود نیز ذکر می‌کند - از بین بردند، با این وجود حاصل کار وی دو کتاب با نام تاریخ محمودی و تاریخ مسعودی بود. بخش‌های زیادی از این نوشته‌ها از بین رفته و بطور تقریبی تنها یک پنجم آن بر جای مانده است. قسمت‌های باقی مانده یکی از اصلی‌ترین منابع دوره غزنوی محسوب می‌شود که به خوبی اوضاع آشفته دوران مسعود و دربار وی را به تصویر می‌کشد و نشان می‌دهد که چگونه این وضعیت مقدمات ضعف و

در نهایت سقوط غزنویان را فراهم نمود. گویا تاریخ بیهقی سی جلد بوده که از آغاز سلسله غزنوی تا زمان زندگی مؤلف را دربرمی گرفته است. این سی جلد که برای چنین دوره محدودی، پرجمع به نظر می‌رسد، نشان از دغدغه نویسنده برای ثبت تمامی رخدادها و تحلیل آنها دارد.

تاریخ بیهقی در سه قسمت بوده است. قسمت نخست آن به آغاز قدرت‌گیری غزنویان و سلطنت سلطان محمود می‌پرداخته (مقامات محمودی) و قسمت دوم که بخش عمده تاریخ بیهقی را تشکیل می‌دهد، شرح وقایع دوران مسعود غزنوی است که به تاریخ بیهقی یا تاریخ مسعودی نیز معروف است. بخش سوم نیز به دوران سلاطین پس از مسعود تعلق داشته است. نثر ساده و مرسل بیهقی و سبک نگارش وی باعث شیرینی و استحکام این اثر شده است. ویژگی‌های ممتاز ادبی و تاریخی کتاب بیهقی به آن جایگاهی ویژه در میان نوشته‌های دیگر نویسندگان، بخشیده است. چنانکه والدمن^۱ در مقایسه بیهقی با آثار سه مورخ تقریباً معاصر با او (زین‌الاکبار گردیزی، تاریخ سیستان و طبقات ناصری جوزجانی) پنج ویژگی برای بیهقی نسبت به آن سه برمی‌شمارد:

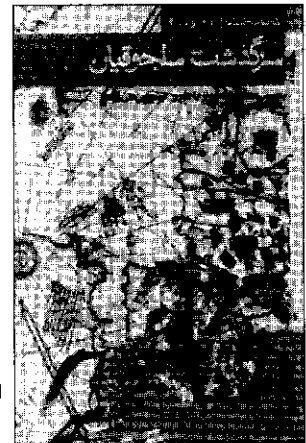
۱- توضیح بیشتر نسبت به روش خود ۲- درون‌گرایی ۳- توجه کمتر به سال‌شمار ۴- انکاء کمتر او به سایر کتابها، خصوصاً کتابهای تاریخی ۵- توجه بیشتر به تفصیلات و جزئیات.

کتاب **دبیر و سلطان**، بازنویسی برخی از ماجراها و حکایات خواندنی تاریخ بیهقی است که با بیانی ساده‌تر نقل شده است. در این کتاب پس از بیان مقدمه‌ای در معرفی کتاب و وجوه اهمیت آن، حکایاتی چون افسین و بودلف، داستان حسنک وزیر، جشن مهرگان و عیدفطر، هارون‌الرشید و برمکیان، آمدن سیل و خرابی شهر غزنه، پایان کار بونصر مشکان و... آورده شده است. در انتها نیز کتاب‌شناسی مختصری درباره کتاب تاریخ بیهقی و مهم‌ترین تصحیح‌ها و حاشیه‌نویسی‌هایی که تا به حال بر این کتاب صورت گرفته، آمده است.^۲

۱۱- سرگذشت سلجوقیان

بازنویسی کتاب **راحة‌الصدور و آیه‌السرور** اثر محمدبن علی راوندی به کوشش: **نادره جلالی**
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم، پاییز ۱۳۸۰

ورود نخستین قبایل ترکمن سلجوقی به خراسان در زمان حکومت غزنویان صورت گرفت. اما دیری نگذشت که همین قبایل تازه‌وارد، پس از شکست دادن سلطان مسعود غزنوی (در سال ۴۲۹ هـ) توانستند حکومتی مستقل تشکیل دهند و به مدت صد و

پنجاه سال بر خاک ایران فرمانروایی کنند. بعدها شاخه‌های مختلفی چون سلجوقیان شام، سلجوقیان عراق، سلجوقیان کرمان و... از آنها منشعب شد. درباره تاریخ سلجوقیان کتابهای متعددی در سده‌های پیشین تالیف شده است. کتابهایی چون **سلجوق نامه ظهیرالدین نیشابوری**، **اخبارالدولة السلجوقیه** از صدرالدین حسین و **یا نفة‌المصدر نسوی**. اما یکی از مشهورترین کتابهایی که در این زمینه نوشته شده، کتاب **اعلام‌الملوک** معروف به **راحة‌الصدور و آیه‌السرور** است که نویسنده آن محمدبن علی بن سلیمان راوندی ملقب به **نجم‌الدین** است. این کتاب که در اواخر قرن ششم هجری تالیف شده آگاهی‌های با ارزشی از حوادث قرن پنجم و ششم هجری به ما می‌دهد. محمدبن علی راوندی در حدود سالهای ۵۵۰ هـ. ق. در راوند کاشان چشم به

جهان گشود و به مدت ده سال در نزد دایی‌اش **تاج‌الدین ابوالفضل**، که از فقهای معروف عراق بود به آموختن انواع خط مشغول شد. راوندی اوایل زندگی خود را در خدمت **طغرل‌بن ارسلان** به نوشتن و تهیه قرآن گذرانید. پس از سقوط سلاجقه عراق، راوندی به آسیای صغیر رفت و به **غیاث‌الدین کیخسروبن قلیچ ارسلان** که از سلاجقه روم بود، پناه برد و کتاب مشهور خود، **راحة‌الصدور و آیه‌السرور** را که در سال ۵۵۹ هـ. ق. به انجام رسانیده بود با اضافاتی در حدود سال ۶۰۳ هـ. ق. به نام **کیخسروبن قلیچ ارسلان** درآورد.^۳ **راحة‌الصدور** متنی است به زبان فارسی که سه قسمت را شامل می‌شود: مقدمه، تاریخ سلاجقه و خاتمه. کتاب دیباچه‌ای نیز دارد که راوندی در آن به حمد خدا و رسول اکرم (ص) و ستایش خلفا و اصحاب و ذکر احوال خود و برخی افراد خاندانش و همچنین سبب نوشتن کتاب می‌پردازد. در مقدمه نیز ابتدای کار سلاجقه، روابط آنها با غزنویان و در پی آن حوادث دوره سلاجقه بزرگ تا پایان عهد سلطان سنجر سلجوقی ذکر شده است. همچنین وی حکومت سلاجقه عراق تا پایان کار طغرل‌بن ارسلان (۵۹۰ هـ. ق.)، استیلای خوارزمشاهیان بر عراق و نیز مطالبی درباره اتابکان عراق و آذربایجان را بیان کرده است.

راوندی در نگارش کتاب خود اقتباس فراوانی از کتاب **سلجوقنامه ظهیرالدین نیشابوری** کرده و تقریباً مطالبی که از ابتدا تا اوایل سلطنت طغرل را دربرمی‌گیرد، خلاصه‌ای از سلجوقنامه است. گرچه بعدها نیز مورخان زیادی از مطالب کتاب راوندی وام گرفتند. با این که کتاب **راحة‌الصدور** تاریخی برای سلسله سلجوقیان است اما مطالب خارج از موضوع نیز در آن به چشم می‌خورد. مؤلف در آنجا که از دیگر آثار و کتب استفاده برده، از ذکر مأخذ آن خودداری کرده است و چنین به نظر می‌رسد که با فن تاریخ‌آشنایی نداشته است. با این وجود **راحة‌الصدور** دارای ویژگی‌های به خصوصی نیز هست؛ ذکر حوادث دوران پادشاهی **طغرل‌بن ارسلان**، بیان اوضاع و احوال عراق و حکومت سلجوقیان عراق، شرح حال رجال و شعراء معروف آن عصر و آوردن قصایدی از شعرا و استادان علم و ادب همعصر خویش.

نثر کتاب در برخی قسمت‌ها برپایه سلاست و روانی استوار است و در قسمت‌هایی نیز مصنوع و متکلف است.

کتاب **سرگذشت سلجوقیان** تنها بازنویسی و تلخیص آن قسمت‌هایی از متن اصلی است که به تاریخ سلجوقیان اشاره دارد و به بخش‌هایی چون دیباچه، خاتمه کتاب و همچنین ابیات متعددی که گهگاه راوندی از شعراء هم‌عصر و قبل از خود آورده، پرداخته نشده است.

کتاب **سرگذشت سلجوقیان** شامل یک مقدمه است که به معرفی مؤلف و ویژگی‌های اثر او می‌پردازد. بخش دیباچه نیز نگاهی گذرا به تاریخ سلسله سلجوقی و اوضاع فرهنگی این دوره دارد. متن اثر بر مبنای نام سلاطین سلجوقی و ذکر وقایع دوران حکومت هر یک است. در آخر نیز فهرستی از منابع مهم در ارتباط با عصر سلجوقیان آورده شده است.

۲۲- سرگذشت سامانیان

برگرفته از کتاب **تاریخ بخارا** اثر

محمدبن جعفر نرشخی

به کوشش: **فرزاد زیباپور**

ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،

بهار ۱۳۸۱

سامانیان سلسله‌ای ایرانی بودند که نسب خود را به **بهرام چوبین** سردار ساسانی می‌رسانند. گویا سامان اسم روستایی در حوالی بلخ بوده که به حاکم آن لقب سامان خدایه می‌داده‌اند. و این لقبی است که جد خاندان سامانی

بدان مشهور بوده است. محدوده جغرافیایی که سامانیان بر آن فرمان می‌راندند، خراسان بزرگ و قسمت‌هایی از ماوراءالنهر را شامل می‌شد. اولین پادشاه مستقل این سلسله امیراسماعیل سامانی بود. وی مرکز حکومتش را شهر بخارا، از بزرگترین شهرهای ماوراءالنهر، قرارداد و این شهر تا مدت‌ها پایتخت دولت سامانی محسوب می‌شد.

کتابهای متعددی درباره شهر بخارا تألیف شده که بیشتر در زیرمجموعه تواریخ محلی قرار می‌گیرند. کتاب تاریخ بخارا از سعدین جناح، تاریخ بخارا از ابوبکر منصور برسخی، تاریخ بخارا از غنجان بخاری و... از این نمونه‌اند. اما از میان آنها تنها دو کتاب باقی مانده‌اند و از بقیه نام و نشانی نیست. یکی کتاب تاریخ مزارات بخارا تألیف احمدبن محمد است که به تاریخ ملازاده نیز مشهور است و دیگری کتاب تاریخ بخارای ابوبکر محمدبن جعفر نرشخی است.

نرشخی (۲۸۶-۳۴۸ ه. ق) که خود در عصر سامانیان می‌زیست، تا زمان درگذشت نوح بن نصر سامانی (نوح اول) در قید حیات بوده و کتاب خود را به امیر نوح اول تقدیم می‌کند. در سال ۵۲۲ ه. و پس از گذشتن دو قرن از نوشتن کتاب تاریخ بخارا، چون فهم کتابهای عربی برای مردم دشوار شد، شخصی به نام ابونصر احمدبن محمدبن نصرالقیابوی به ترجمه فارسی کتاب نرشخی پرداخت. وی قسمتهایی از کتاب را که به نظرش خسته‌کننده و بی‌اصل و ریشه می‌رسید، از ترجمه کتاب انداخت و به جای آن اطلاعات و اخباری از دیگر کتب همچون خزائن العلوم ابوالحسن نیشابوری بر ترجمه خویش افزود. پنجاه و دو سال بعد نیز شخص دیگری به نام محمدبن زفرین عمر ترجمه قیابوی را خلاصه کرد و آن را به نام رئیس بخارا، صدرالصدور برهان‌الدین عبدالعزیزبن عمرنجاری حنفی بازنویسی کرد.^۵

ترجمه قیابوی ترجمه‌ای روشن و روان است. وی تا آنجا که می‌توانسته سعی کرده از ورود لغات عربی و غیرفارسی در آن خودداری ورزد. کتاب ارزشمند نرشخی دارای اطلاعات تازه و بکر تاریخی است که در سایر منابع کمتر مشاهده می‌شود، به خصوص در مورد امیران سامانی و نیز آنچه مربوط به شهر بخارا می‌شود. تاریخ بخارا با عباراتی ساده و شیرین به ذکر حوادثی چون تسلط فاتحان عرب بر بخارا، ظهور سفیدجامگان، خروج مقنع و پیدایش سامانیان، اوضاع جغرافیایی آن دیار و بیان شهرها و روستاها می‌پردازد.

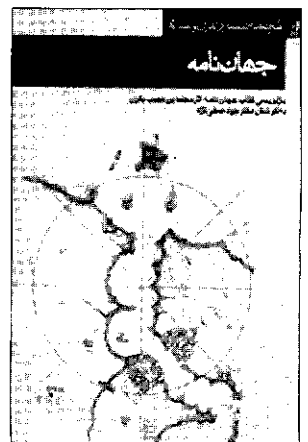
در قرن ۱۹ میلادی نسخ خطی تاریخ بخارا به دست اروپاییان نیز رسید و امروزه تاریخ بخارا به زبان‌های گوناگونی چون عربی، روسی و انگلیسی چاپ و منتشر شده است.

کتاب سرگذشت سامانیان، برگردانی از متن ترجمه تاریخ بخارا به فارسی امروزی است. پیشگفتار کتاب به معرفی تاریخ بخارای نرشخی می‌پردازد. مختصری از تاریخ خاندان سامانی، نسب‌نامه و همچنین سالشمار تاریخ این خاندان نیز در آخر کتاب آورده شده است.

۲۵- جهان‌نامه

بازنویسی کتاب جهان‌نامه اثر محمدبن نجیب بکران به کوشش: دکتر جواد صفی‌نژاد
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم، تابستان ۱۳۸۱

این کتاب تلخیصی است از متن اصلی کتاب جهان‌نامه که در اوایل قرن هفتم ه. توسط محمدبن نجیب بکران، جغرافی‌دان بزرگ آن دوران تألیف شده است. بکران که در عصر سلطنت علاءالدین محمدبن تکش

خوارزمشاه (۵۹۶-۶۱۷ ه. ق) می‌زیست، موفق شد برای اولین بار در جهان نقشه بزرگی مبتنی بر طول و عرض جغرافیایی بر پارچه‌ای ترسیم کند. کار این نقشه در سال ۶۰۵ ه. ق. به پایان رسید و وی به دنبال آن، کتاب کم‌حجم ولی گران‌قدر جهان‌نامه را برای بیان و تسهیل شناخت نقشه در بیست باب تألیف نمود. بیشتر فصل‌های کتاب اطلاعاتی است برای شناخت آگاهی و خواندن نقشه که ارزش وجودی کتاب بر آن استوار است. کتاب جهان‌نامه بر مبنای شنیده‌ها و اطلاعاتی است که مؤلف از دیگر کتب گرفته است و خود شخصاً به سیر و سفر نپرداخته است. یکی از منابع بکران، چنانکه خودش نیز اشاره دارد، یادداشت‌ها و اطلاعات امام شرف‌الدین طوسی است که تا حدودی اندیشه جغرافیایی بکران تحت‌تأثیر طرز فکر وی قرار داشت. مؤلف در کتاب خود از هفت منبع که مورد استفاده‌اش بوده‌اند، نام می‌برد.

محمدبن نجیب بکران را ابداع‌کننده نخستین نقشه مسطح شبکه‌دار در جهان می‌دانند. نقشه بکران که هم جنبه سیاسی داشت هم طبیعی، بر مبنای هفت اقلیم در پهنه ربع مسکون بود که مرزهای نواحی مختلف را به خوبی مشخص می‌کرد. وی همچنین صاحب مکتبی در نقشه‌کشی اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم ه. ق. می‌باشد. مکتب وی که به نام خودش، مکتب بکران نامیده می‌شود، مکتبی مستقل از دیگر مکاتب جغرافی‌دانان است.

محتوای کتاب جهان‌نامه به بیست فصل تقسیم شده است. چهار فصل آن درباره ساختن جهان‌نامه، ربع مسکون، شرح خط‌ها و رنگ‌ها بر نقشه شکل عالم و فایده ترسیم شکل عالم صحبت می‌کند و بقیه کتاب توصیفی است از مناطق مختلف جغرافیایی که بیشتر جنبه طبیعی دارند. مصحح جهان‌نامه در مقدمه نسبتاً مفصلی که بر این کتاب نوشته، پس از ذکر منابعی که مورد استفاده بکران بوده به معرفی مکتب‌های جغرافیایی قبل و بعد از مؤلف پرداخته و ویژگی‌های هر یک را بیان کرده است. تصاویری از نقشه‌های ترسیم شده توسط جغرافی‌دانان معروفی چون ابن‌حوقل و استخری و همچنین نمونه‌هایی از صفحات اصلی کتاب (چاپ شوروی) نیز در این مقدمه آمده است.^۶

۲۷- سرگذشت فتحعلی‌شاه

بازنویسی کتاب تاریخ ذوالقرنین

اثر میرزا فضل‌الله خاوری

به کوشش: ناصر افشارفر

ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،

تابستان ۱۳۸۱

تاریخ ذوالقرنین که در قرن

دوازدهم هجری و توسط میرزا

فضل‌الله خاوری به رشته تحریر

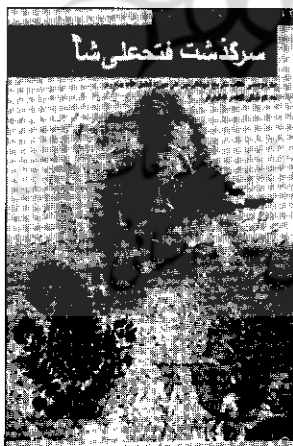
درآمده است، از منابع دست اول تاریخ

متقدم عصر قاجار و دوران فتحعلی‌شاه

محسوب می‌شود.

میرزا فضل‌الله خاوری (۱۲۶۶-

۱۱۹۰ ه. ق) در جوانی در زادگاهش شیراز به عنوان منشی حسین علی میرزا، فرزند پنجم فتحعلی‌شاه و حاکم فارس، مشغول به کار شد. پس از مدتی به تهران آمد و به سمت منشی مخصوص میرزا محمد شفیق مازندرانی منصوب شد. در همین زمان است که در نزد فتحعلی‌شاه مقام و منزلتی یافت. فتحعلی‌شاه ابتدا به وی منصب ملفوفه‌نگاری (نوشتن فرامین) داد و سپس از وی خواست تا شروع به نوشتن روزنامه‌های از سلطنت او نماید.^۷ این روزنامه‌چه که جلد اول آن در سال ۱۲۴۹ ه. ق. آماده شد، تاریخ ذوالقرنین نام گرفت. چون این کتاب به شرح وقایع سال‌های سلطنت فتحعلی‌شاه پرداخته، مؤلف نام ذوالقرنین یا صاحب دو قرن را بر آن گذاشته است. در جلد اول کتاب که «نامه خاقان» نام دارد، وقایعی چون شکل‌گیری حاکمیت قاجارها، درگیری ایل قاجار

و درگیری فتحعلی خان با نادرشاه افشار و چگونگی قدرت‌گیری آقامحمدخان به طور مختصر بیان شده، همچنین مؤلف توصیفی از وسعت ایلات آن روز ایران ارائه کرده است. در این جلد از تولد باباخان (فتحعلی‌شاه) در ۱۲۱۲ هـ تا ۱۲۴۲ هـ . به مدت سی سال (یک قرن عربی) حوادث سلطنت او آمده است. روند کار بدین گونه است که وقایع هر سال بطور جداگانه نوشته شده و هر قسمت با یک بهاریه (ذکر تاریخ جشن نوروز آن سال) آغاز می‌شود. جلد دوم تحت عنوان رساله صاحبقران از ۱۲۴۳ هـ . آغاز شده و در ۱۲۵۰ پایان می‌یابد. اما مؤلف چگونگی به تخت نشستن محمدشاه قاجار و حوادثی چون قتل قائم مقام فراهانی و به قدرت رسیدن میرزا آقاسی را نیز ذکر کرده است. به طور کلی از سی سال دوم، هشت سال به سلطنت فتحعلیشاه و دو سال به محمدشاه قاجار اختصاص داده شده اما از آنجایی که این وقایع در قرن دوم بوده، عنوان ذوالقرنین را به کتاب داده است. توصیف ویژگی‌های پسران و دختران، همسران و خویشان دور و نزدیک فتحعلی‌شاه از جمله مطالب جلد دوم کتاب است. گرچه آوردن قصاید، قطعات شیوا در شعر و جملات ادیبانه ارزش ادبی و الایی به کتاب بخشیده، اما متن را دارای نثری سنگین، پر استعاره و متکلف ساخته است.

کتاب سرگذشت فتحعلی شاه، بازنویسی و تلخیص و روان‌نویسی کتاب تاریخ ذوالقرنین است. این کتاب با دیباچه‌ای آغاز می‌شود که به معرفی مختصری از شخصیت مؤلف و کتاب وی می‌پردازد و در پی آن حوادث سال‌های مختلف به ترتیب آورده می‌شود.

از آن جمله می‌توان به وقایعی چون نبرد اصلاندوز، جنگ‌های ایران و روس و انعقاد عهدنامه‌های گلستان و مفصل، نبرد توپراق قلعه، ماجرای گریبایدوف و مرگ عباس میرزا اشاره کرد.

در پایان نیز سالشماری از حوادث تاریخی عهد فتحعلی شاه و نسب‌نامه سلسله قاجار آمده است.

۳۳- سرگذشت غزنویان

برگرفته از ترجمه کتاب تاریخ

یمینی اثر ابونصر عتبی

به کوشش: نادره جلالی

ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،

تابستان ۱۳۸۱

غلامان ترکی که سامانیان در ابتدا تنها برای تأمین نیروی نظامی وارد قلمرو خود کردند، به تدریج منصب‌های مهمی چون حاجب‌سالاری و سپهسالاری را به دست گرفتند. این غلامان با ابراز شایستگی توانستند فرمان حکومت غزنه را از امیر سامانی بگیرند و همین شهر بعدها و در زمان ضعف سامانیان، پایگاهی برای شکل‌گیری سلسله جدیدی شد که امروزه آن را با نام غزنویان می‌شناسیم.

یکی از منابع دست اول در مورد این سلسله، کتاب تاریخ یمینی است که در قرن پنجم هجری توسط ابونصر عتبی تألیف شده است. متن اصلی کتاب که تاریخ عتبی یا سیره صاحب غزنه نیز نامیده می‌شود به عربی بوده و ترجمه آن به فارسی در اوایل قرن هفتم هـ . توسط ابوالشرف ناصح بن ظفر بن سعد منشی جرفادقانی از دبیران عصر سلجوقی صورت گرفته است.

عتبی از مورخان معروف عصر غزنوی است که در دربار سلاطین و امیرانی چون، قابوس بن وشمگیر زیاری، ابوعلی سیمجور، سبکتگین و سلطان محمود غزنوی مقام دبیری داشته است. ابونصر کتاب خود را به خاطر لقب سلطان محمود که یمین‌الدوله بود، تاریخ یمینی نام گذاشت. این کتاب وقایع اواخر عصر سامانی و قسمت‌هایی از تاریخ غزنویان یعنی سلطنت سبکتگین و

۳۹- سرگذشت شاه صفی

برگرفته از کتاب خلاصه السیر اثر

محمد معصوم خواجگی اصفهانی.

به کوشش: محمدرضا قنادی

از میان کتاب‌هایی که در دوره صفویه تألیف شده برخی تنها به محدوده زمانی مشخصی پرداخته‌اند.

یکی از این کتابها خلاصه السیر است که در قرن یازدهم هجری و به وسیله محمد معصوم خواجگی اصفهانی

نوشته شده است. مؤلف که در زمان شاه صفی (۱۰۳۸ - ۱۰۵۲ هـ) حسابدار

اصطبل شاهی بوده است، به دستور

شاه مأمور نوشتن تاریخی از ایام پادشاهی او می‌شود. گویا مؤلف در ابتدا قصد داشته تاریخی عمومی از مبدأ آفرینش تا به قدرت رسیدن امیر تیمور گورکانی را بنویسد و بعدها که شاه صفی از موضوع آگاهی می‌یابد او را از این کار منع و تنها به نگارش وقایع دوران پادشاهی خویش امر می‌کند.

حوادث ذکر شده در کتاب خلاصه السیر در محدوده زمانی سال‌های ۱۰۳۸ -

۱۰۵۲ هـ . قرار می‌گیرند. مؤلف خود ناظر و شاهد حوادث بوده و در نهایت

کتابش را با گزارشی از دیدار شاه عباس دوم و امام قلی خان، حاکم ماورالنهر،

به پایان می‌رساند. به نظر می‌رسد مؤلف در نوشتن کتاب خود، به خصوص

چهار سال اول پادشاهی شاه صفی از مطالب کتاب عالم آرای عباسی بهره برده

است. اهمیت کتاب خلاصه السیر علاوه بر ویژگی ادبی، انشاء و نقل اشعار، آیات

و احادیث، از لحاظ ثبت روایت عینی تاریخ آن روزگار و مطرح ساختن اوضاع

اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ایران عصر صفوی بعد از شاه عباس اول است.

همراهی مؤلف با اردوی شاهی و آگاهی‌های شخصی، همچنین دسترسی

به منابع حکومتی باعث شده تا اطلاعات کتابش دست اول باشد.

از جمله مطالب کتاب می‌توان به بیان شورش‌هایی چون شورش غریب

شاه در گیلان، درویش رضا در قزوین و علیمردان خان حاکم قندهار اشاره

کرد. همچنین حوادثی چون: جنگ‌های ایران و عثمانی، حمله اوزبکان به مرو

و بلخ، معاهده قصر شبرین (۱۰۴۸ هـ)، قتل امام قلی خان، زلزله تبریز و

سلطان محمود را تا سال ۴۱۲ هـ . در بردارد. تاریخ یمینی از کهن‌ترین مأخذی است که شرحی از دو وزیر معروف سلطان محمود، یعنی ابوالعباس فضل اسقراینی و احمدبن حسن میمندی آورده است.^۱ از ویژگی‌های ارزشمند کتاب توصیف عتبی از جنگ‌های محمود در هند است که مؤلف خود همراه سپاه غزنوی بوده است. عتبی همچنین از بیان آداب و رسوم مردم و به‌طور کلی مسائل اجتماعی یا مذهبی آن عصر نیز غافل نمانده است. در این کتاب می‌توان مطالبی هم در رابطه با امرای سیستان، سیمجوریان، پادشاهان غرجستان، دیلمیان، خوارزمشاهیان و افغانیان یافت.

کتاب تاریخ یمینی بعدها مورد استفاده مورخان چون میرخواند، ابن اثیر، خواند میر و شیاتکاره‌ای قرار گرفت. سبک نگارش عتبی به گونه‌ای است که همراه با عبارات ساده و جملات روان، عبارات متکلف، پیچیده و صنایع مختلف ادبی نیز استفاده شده است و در برخی موارد می‌توان شباهت فراوانی بین آن و نثر کلیله و دمنه یافت.^۲

در کتاب سرگذشت غزنویان که برگرفته از ترجمه تاریخ یمینی است، پس از شرح حال مؤلف و مترجم و بیان ویژگی‌های کتاب و نگاهی گذرا به تاریخ غزنویان، متن بازنویسی و خلاصه شده اثر آمده که براساس شرح وقایع مختلف مرتب شده است. روزشماری از زندگی سلطان محمود غزنوی و همچنین منابعی در رابطه با سلسله غزنوی نیز در انتهای کتاب درج گردیده است.

اطلاعاتی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن عصر نیز در کتاب ذکر شده است. در بیشتر موارد مؤلف سعی کرده سال و ماه و حتی گاهی روز وقایع را نیز ثبت کند. کتاب **سرگذشت شاه صفی**، تلخیص و بازنویسی کتاب خلاصه السیر است. در مقدمه آن نمونه‌ای از نثر فارسی کتاب آورده شده است. در صفحات پایانی نیز سالشماره‌ای از رویدادهای تاریخی دوره شاه صفی و نسب‌نامه‌ای از وی ضمیمه شده است.

۴۱- سرگذشت آقا محمدخان قاجار برگرفته از کتاب تاریخ محمدی (احسن التواریخ) اثر محمد فتح‌الله ساروی

به کوشش: ناصر افشارفر
تنها منبع دست اول تاریخی در ارتباط با وقایع دوران سلطنت آقامحمدخان قاجار، کتابی است با نام **تاریخ محمدی** یا **احسن التواریخ**. نویسنده کتاب **محمد فتح‌الله بن محمدتقی ساروی** است که وقایع روزهای مهم این دوران را به صورت یک روزنامه‌چه درآورده است. محمد

فتح‌الله ساروی از اهالی ساری مازندران و از شاگردان میرزا مهدی خان استرآبادی بود و همیشه او را استاد خود معرفی می‌کرد. در کتاب‌هایی که بعد از دوران ساروی نوشته شده، هرگاه نامی از وی برده می‌شود او را امیرالشعرا و یا ندیم دربار آقا محمدخان می‌خوانند. وی به دلیل نزدیکی با شاه در بسیاری از حوادثی که ذکر کرده خود نیز حضور داشته و حتی در برخی از آن‌ها نقش ایفا می‌کرده، نوشته‌های او از این نظر ارزشمند است. از طرفی این نزدیکی او را به یک مورخ درباری تبدیل کرده و باعث شده تا از بسیاری جنایات آقامحمدخان چشم‌پوشی کند. نگارش کتاب وی از سال ۱۲۰۰ هـ تا ۱۲۱۱ هـ ادامه داشته است.^{۱۱}

مؤلف در سبک نگارش تحت تأثیر استادش بوده و کلام خود را با عبارات و تشبیهات پیچیده بیان کرده است.

علاوه بر جهات تاریخی و ادبی، کتاب اطلاعاتی از وضعیت اجتماعی، نظیر اوضاع خراسان در آن زمان و همچنین آداب و رسوم مانند مراسم نوروز، سوگواری، عقد و عروسی و نحوه زندگی روزمره مردم به دست می‌دهد.

کتاب **سرگذشت آقامحمدخان قاجار** تلخیصی از تاریخ محمدی است که به نثر روان و ساده بازنویسی شده است. اصطلاحات و کلمات غیرمرسوم و اسامی افراد و مکان‌های بیگانه در متن اصلی، به صورت متداول امروزی تغییر یافته است.

۴۵- سرگذشت علویان طبرستان و آل‌زیار

بازنویسی «تاریخ طبرستان» اثر بهاء‌الدین محمد بن حسن بن اسفندیار به کوشش: دکتر میترا مهرآبادی
طبرستان نام ناحیه‌ای بود که مازندران، رویان و در برخی دوران‌ها، گیلان و دیلمان را نیز شامل می‌شد. **تاریخ طبرستان** که در اوایل قرن نهم هـ. و توسط **بهاء‌الدین محمد بن حسن بن اسفندیار** نوشته شده، نوعی تاریخ محلی است که به شرح تاریخ و

جغرافیای این ناحیه از ابتدا تا اواسط زمان وشمگیر زیاری می‌پردازد. این کتاب دارای جلد دومی نیز هست که به نظر می‌رسد توسط شخص گمنامی نوشته شده و بعدها به کتاب اصلی اضافه گردیده است.

مطالب جلد دوم دنباله رخدادها ذکر شده در جلد اول است که تا پایان دومین دوره حکومت آل‌باوند (حدود سال ۷۵۰ هـ) ادامه می‌یابد. گرچه جلد اول کتاب نثری روان دارد اما در جلد دوم غالباً با نوعی نثر متکلف مواجه می‌شویم. این اسفندیار در مدتی که در شهر ری ساکن بود نسخه‌ای عربی از کتابی به نام **تاریخ طبرستان** به دستش می‌رسید که توسط یزدادی تألیف شده بود. همین نسخه مبنای نوشتن کتابش قرار می‌گیرد.^{۱۲}

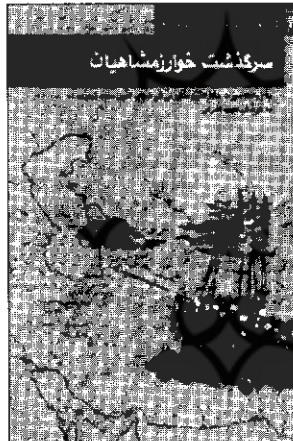
کتاب **تاریخ طبرستان** در سال ۱۳۲۰ خورشیدی توسط عباس اقبال به چاپ رسید و همین چاپ مبنای کار مصحح کتاب قرار گرفته تا مطالبی را که مربوط به دو سلسله علویان طبرستان (زیدی) و آل‌زیار می‌شده، تلخیص و بازنویسی کند. در کتاب حاضر به وقایعی از دوران حکومت این دو سلسله مانند: چیرگی سادات بر طبرستان، لشکرکشی **یعقوب لیث** به طبرستان، قیام **رستم بن قارن**، قیام **سید ناصر کبیر**، تسلط وشمگیر بر طبرستان و... اشاره شده است.

در انتهای کتاب نیز سالشماره‌ای از رویدادهای مهم دو سلسله و نسب‌نامه آنها، فهرست اسامی و مدت حکومت هر یک از امرای ایشان آورده شده است.

۴۷- سرگذشت خوارزمشاهیان

به روایت سیرت جلال‌الدین منکبرنی اثر شهاب‌الدین محمد زیدی به کوشش: مجید اشرفی

تاریخ سلسله خوارزمشاهیان به دلیل حوادث بزرگی چون حمله مغول به ایران، دارای اهمیت فراوانی است. یکی از منابع باارزشی که از این دوران به جا مانده کتابی است با نام **سیرت جلال‌الدین منکبرنی**، تألیف **شهاب‌الدین محمد خرندزی زیدری** که در سده هفتم هجری نوشته شده و

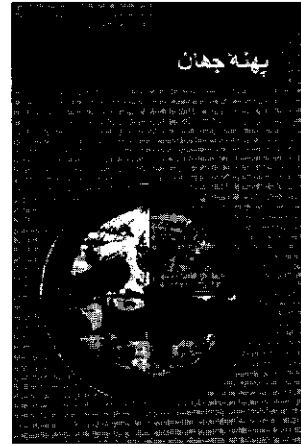
شامل وقایعی از اواخر حکومت سلطان **محمد خوارزمشاه** و پسرش **جلال‌الدین** است. محمد زیدری نسوی که در نیمه اول قرن هفتم هـ. می‌زیست از کارگزاران حاکم محلی شهر نسا بود.

وی از طرف حاکم نسا به عنوان سفیر نزد **جلال‌الدین** فرستاده می‌شود ولی برنمی‌گردد و همانجا به عنوان منشی در خدمت سلطان درمی‌آید و بعدها نیز از طرف وی به شغل کتابت انشای سلطان منصوب می‌شود. تألیف کتاب **سیرت جلال‌الدین** ده سال پس از مرگ سلطان صورت گرفته و چنانکه خود مؤلف اشاره دارد، گویا تحت تأثیر کتاب **الکامل ابن اثیر** بوده است. زیدری چون مشاهده می‌کند که در کتاب ابن اثیر راجع به پایان کار **جلال‌الدین** و **خوارزمشاهیان** مطالب صحیحی ذکر نشده، اقدام به نوشتن این کتاب می‌کند.^{۱۳}

اشتباهات فراوانی در کتاب **سیرت جلال‌الدین** در مورد جغرافیای آن زمان و همچنین نام شهرها و روستاها دیده می‌شود. از طرفی مطالب کتاب درباره شکل‌گیری مغولان و چنگیزخان با دیگر کتب تاریخی معتبر تطابق ندارد. از مترجم کتاب نشانی در دست نیست، اما با توجه به نکاتی که در ترجمه خود آورده، همچون اشعاری از **سعدی**، می‌توان احتمال داد که کتاب در سال‌های قبل از ۷۰۰ هـ. و حدود سال ۶۸۰ هـ. ترجمه شده است.^{۱۴}

در کتاب **سرگذشت خوارزمشاهیان** که بازنویسی و تلخیصی از متن اصلی کتاب **زیدری** است، مطالبی چون، شرح احوال، رفتار و جنگ‌های سلطان محمد

خوارزمشاه، اشتباهات او در مقابل چنگیز، حمله‌های چنگیز در هنگام جنگ، وضعیت خوارزم و خراسان در این زمان، شرح مصائب و گرفتاری‌های مردم در هنگام هجوم مغولان و داستان جنگ و گریزهای جلال‌الدین ذکر شده است. در پیشگفتار کتاب نیز برای آشنایی خوانندگان جوان، مطالبی از جلد دوم کتاب تاریخ جهانگشای جوینی در مورد چگونگی به قدرت رسیدن خوارزمشاهیان و استقلال ایشان آورده شده است.

۵۲. پهنه جهان

تلخیص و بازنویسی کتاب
«حدودالعالم من المشرق الی المغرب»
به کوشش: جواد صفی نژاد
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،
زمستان ۱۳۸۱

حدودالعالم من المشرق الی المغرب کتابی است در زمینه جغرافیا که مؤلف آن تا به این زمان ناشناس مانده است. این کتاب در سال ۳۷۲ هـ. ق. و در زمان حکومت نوح بن منصور، امیر سامانی (۳۶۶ - ۳۸۷ هـ. ق) نگارش یافته اما متنی که امروزه به دست ما رسیده در واقع نسخه برداری شخصی به نام ابوالموید عبدالقیوم بن الحسین بن علی الفارسی است که در سال ۶۵۶ هـ. ق. از اصل کتاب صورت گرفته است.

وی نام خود را در صفحه نخست و همچنین پایان کتاب آورده است. به غیر از زمان زیستن مؤلف (سده چهارم هجری)، با برگشت به خود اثر می‌توان به زادگاه و مکان سکونت وی نیز پی برد. مؤلف در این باره چنین می‌گوید:

«گوزگانان ناحیتی است آبادان و با نعمت بسیار و با داد و عدل و ایمن. حدود آن عبارتست از: مشرق: بلخ و تخارستان. جنوب: غور و حد بست مغرب: غرجستان، قصبه بشین تا حدود مرو: شمال جیحون...»^{۱۱}

با توجه به چنین اشاراتی می‌توان زادگاه مؤلف گمنام را ناحیه گوزگانان (جوزجانان)، شمال غربی افغانستان کنونی، دانست. از طرفی وی کتابش را نیز به ابوالحارث محمد بن احمد از امرای فریغونی گوزگانان تقدیم کرده است.

اول بار در سال ۱۳۰۸ هـ. ق / ۱۸۹۰ م. تومانسکی، مستشرق روسی، در سفری به بخارا به نسخه‌ای از کتاب حدودالعالم برخورد کرد. پس از وی بارتولد، مقدمه‌ای به زبان روسی بر کتاب نوشت و قصد چاپ آن را داشت که مرگش در رسیدن و موفق به انجام این کار نشد. با این حال کتاب توسط آکادمی علوم شوروی (در سال ۱۹۳۰) منتشر گردید.

سپس مینورسکی کتاب حدودالعالم و مقدمه بارتولد را به انگلیسی ترجمه کرد و خود نیز مقدمه مفصل و بالارزشی بر آن نوشت. وی فصل‌های کتاب را از ۱ تا ۶۱ قرارداد و هر کدام از آنها را براساس مضمون به چندین زیر مجموعه تقسیم کرد. به غیر از چاپ بارتولد و مینورسکی، چاپ‌های دیگری نیز همچون، چاپ سید جلال طهرانی (۱۳۱۲ ش)، چاپ دکتر منوچهر ستوده (۱۳۳۰)، چاپ میر حسین شاه افغانی (۱۳۴۲) و چاپ دانشگاه الزهرا (۱۳۷۲)، از این کتاب موجود است.

حدودالعالم همانگونه که از نامش برمی‌آید، کتابی است که به پهنه جهان شناخته شده آن روزگار می‌پردازد. کتاب یک شاهکار خلاصه‌نویسی است که دلالت بر تجربه زیاد مؤلف در کار خود داشته است. وی پهنه جهان عصر خود را به سه قسمت آسیه‌الکبرا (آسیای بزرگ)، اروفی (اروپا) و لوبیه (لیبی، آفریقا) تقسیم نموده و اساس تفکیک ناحیت‌های مختلف جهان را، موضوعاتی چون آب و هوا، زبان، دین و حکومت قرار می‌دهد.^{۱۲}

کتاب پهنه جهان که بازنویسی متن حدودالعالم من المشرق الی المغرب است، یک مقدمه و متن تلخیص شده اثر را شامل می‌شود. مقدمه هفتاد صفحه‌ای بازنویس که تقریباً نیمی از صفحات کتاب را دربر می‌گیرد به ذکر چاپ‌های مختلف حدودالعالم، توضیحاتی درباره جهات و واحدهای طولی که جغرافی‌دانان نامشروعاً مورد استفاده قرار داده، همچنین به معرفی اصطلاحاتی که وی برای نامگذاری سکونت‌گاه‌های مورد نظرش به کار برده، می‌پردازد.

مؤلف در متن کتاب پس از نام بردن از دریاها، جزایر، کوه‌ها، رودها و نواحی مشهور آن زمان، سرزمین آبادان جهان را به سه دسته تقسیم می‌کند. سپس موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های اقلیمی - انسانی هر سرزمین (کشور) را به اختصار بیان می‌دارد.

ذکر نواحی مختلف به این ترتیب است که پس از پرداختن به سرزمین‌های آن سوی مرزهای شرقی جهان اسلام، و یا بنا به گفته خود مؤلف «قلمرو ترکان»، از نواحی اسلامی و مناطق غربی چون: ناحیه روم، روس، بلغار، صقلاب، الان، ناحیه خزران، زنگستان (زنگبار)، حبشه، سودان و... نیز یاد می‌شود.

۶۱- سرگذشت شاه عباس اول
تلخیص و بازنویسی کتاب
«عالم آرای عباسی»

اثر اسکندر بیگ منشی
به کوشش: سیدسعید میرمحمد صادق
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،
بهار ۱۳۸۲، ۱۸۷ ص، ۱۰۰۰ تومان

کتاب عالم آرای عباسی اثر اسکندر بیگ منشی یکی از منابع دست اول برای بررسی تاریخ عصر صفوی به شمار می‌رود. اسکندریبگ ترکمان (۹۶۸ - ۱۰۴۳ هـ. ق) از وقایع‌نگاران برجسته دوره صفوی است

که به خاطر داشتن منصبی دیوانی (منشی‌گری) به اسکندر بیگ منشی مشهور گردیده است. وی بعد از فراگیری علوم رایج زمانه خویش به کارهای حکومتی روی می‌آورد اما کمی بعد به خاطر فاصله گرفتن از علم‌اندوزی و دریافت فضائل، از حرفه خود کناره می‌گیرد و به آموختن علم انشاء می‌پردازد. پس از مدتی به نویسندگی در دفتر شرعیات مشغول می‌شود و در سال ۹۱۴ هـ. ق است که او را در سمت منشی دیوان ولیعهد حمزه میرزا می‌بینیم. اسکندر بیگ در سال ۱۰۰۱ هـ. ق. پس از ملاقات با شاه عباس در اصفهان، به جمع منشیان شاه می‌پیوندد و به کار در دیوان انشاء مشغول می‌شود. در این دوران است که وی تلاش می‌کند تا با استفاده از مشاهدات خود و همچنین روایات شفاهی، تاریخ زندگی شاه عباس صفوی را به صورت مکتوب درآورد. اثر وی با

نثری ساده و بی‌تکلف شامل یک مقدمه و دو صحیفه می‌شود که در سه مجلد قرار گرفته است. مقدمه کتاب به نسبت پادشاهان صفوی و رخدادهای عصر شاه اسماعیل اول می‌پردازد. صحیفه اول شامل ۱۲ مقاله است که جز مقاله نخست، سایر مقاله‌ها به بیان روحیات، ویژگی‌های اخلاقی، اجتماعی و عادات شاه عباس اول اختصاص دارد. مقاله نخست نیز دوران سلطنت شاهان صفوی پس از شاه اسماعیل تا به تخت‌نشینی شاه عباس را دربر می‌گیرد. اما صحیفه دوم که بخش بیشتری از کتاب را اشغال کرده خود به دو دوره تقسیم می‌شود. دوره اول از تاج‌گذاری شاه عباس تا انتهای سال سی‌ام سلطنت و دوره دوم ۱۲ سال پایانی سلطنت وی تا زمان مرگش را شامل می‌شود.

با توجه به مطالب کتاب می‌توان نقش دولتمردان و درباریان، تأثیر آنها بر اوضاع اجتماعی و سیاسی عصر صفوی و همچنین جایگاه طوایف قزلباش در این دولت را مورد بررسی قرار داد.

گرچه هم‌عصر بودن مؤلف با دوره‌ای که به ذکر آن می‌پردازد باعث می‌شود تا اثر وی آگاهی‌های ارزشمندی از ایران عصر صفوی، بویژه دوره سلطنت شاه عباس یکم ارائه کند، اما در بهره‌گیری از مطالب کتاب این نکته را نیز نمی‌بایست از نظر دور داشت که جهت‌گیری‌های مؤلف بیشتر متأثر از منصب اداری او و حضورش در دستگاه دولتی است. ناگفته نپیداست که ویژگی بارز وقایع‌نگاری درباری، بزرگ جلوه دادن تصمیم‌ها و کردارهای نیک و چشم‌پوشی از خطاها و کاستی‌های حکومتگران است.

از جمله مطالب کتاب حاضر که براساس سال‌های حکومت شاه عباس اول ترتیب یافته می‌توان به سرکوب شورش‌ها و مخالفت‌های داخلی و سروسامان بخشیدن به اوضاع مملکت در سال‌های نخستین سلطنت، سرکوب نقطویون، نبرد با ازبکان، تسخیر بحرین، نخجوان و ایروان، جنگ با عثمانی، جنگ با پرتغالی‌ها و تصرف هرمز توسط امام قلی‌خان، نبرد با گرجیان و... اشاره کرد. کتاب با سالشماري از وقایع دوره شاه عباس و نسب‌نامه‌ی وی به پایان می‌رسد.

۶۲ سرگذشت غوریان

بازنویسی و تلخیص «طبقات ناصری»
اثر قاضی منهاج‌الدین سراج جوزجانی
به کوشش: ابوالحسن مبین
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم، بهار

۱۳۸۲، ۱۴۴ ص، ۸۰۰ تومان

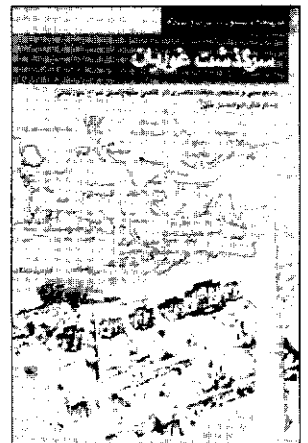
غوریان عنوان سلسله‌ای است که از نام منطقه‌ای کوهستانی در مرکز افغانستان کنونی اقتباس شده است. این ناحیه در شرق هرات، جنوب غرچستان و شمال غربی غزنین واقع شده و تقریباً با ناحیه هزارستان کنونی قابل تطبیق است.

مردم غور در طول تاریخ به دلیل کوهستانی بودن سرزمینشان بیشتر دارای استقلال بوده‌اند. دین بودا تا سال ۹۹ هجری بطور کامل در آنجا رواج داشت و شهری همچون بامیان که مرکز بوداییان محسوب می‌شد تا همین اواخر نیز، مجسمه‌های بودا را در خود حفظ کرده بود.

پادشاهان غوری نسب خود را به شخصیت اساطیری ضحاک می‌رساندند. از سویی آنها معتقد بودند که یکی از اجدادشان به نام شنسبک توسط حضرت علی (ع) اسلام آورده، به همین جهت خاندان آنها را «آل شنسب» نیز می‌نامیدند. سرزمین غور در نتیجه لشکرکشی‌های سلطان محمود غزنوی و پسرش مسعود در طی سال‌های ۴۰۱، ۴۰۵ و ۴۱۱ هجری به این سرزمین، به صورت دست‌نشانده مستقل دولت غزنوی درآمد و زمینه رواج دین اسلام در آن منطقه فراهم گردید.^{۱۸} در زمان تسلط سلجوقیان بر خراسان، سرزمین غور تبدیل به منطقه حایل میان دو دولت غزنوی و سلجوقی شد. اما آنها ارتباط خود را همچنان با غزنه حفظ کردند.

غوریان به دو شعبه اصلی تقسیم می‌شدند: یک شاخه در غور به پایتختی شهر «فیروزکوه» و شاخه دیگر در ناحیه طخارستان به مرکزیت شهر بامیان. یکی از معدود منابع تاریخی به زبان فارسی که به سلسله غوریان پرداخته، کتاب طبقات ناصری اثر ارزشمند قاضی منهاج‌الدین سراج جوزجانی است. این کتاب در قرن هفتم هجری و در شهر دهلی نگارش یافته و اهمیتش از آن جهت است که مؤلف خود جزو رجال دربار سلاطین غور بوده و بسیاری از رویدادهای آن زمان را به چشم دیده است.

کتاب وی دارای بیست و سه بخش یا طبقه است که هر قسمت آن اختصاص به ذکر طبقه‌ای از انبیاء و خلفا و ملوک عجم و یمن و پادشاهان ایران و هند در دوره اسلامی دارد و با تاریخ مغول به پایان می‌رسد. این کتاب به نام

پادشاه هندوستان ناصرالدین ابوالمظفر محمود پسر سلطان التمش نگارش یافته و نویسنده در لابلای کتاب وی را مدح و ستایش کرده است. عنوان کتاب هم به همین دلیل، «طبقات ناصری» انتخاب شده.

منهاج سراج که حدود نیمی از عمر خود را در سرزمین غور به سر برده بود پس از حمله مغولان به هندوستان می‌رود و از حدود سال ۶۵۵ هـ. شروع به نگارش کتابش می‌کند و سرانجام سه سال بعد در سن ۶۹ سالگی آنرا به پایان می‌رساند. علاوه بر تاریخ غوریان، چگونگی هجوم مغول و ویرانگری آنان، زوال دستگاه خلافت، تاریخ سلاطین هند و شمشیه و اقدامات مغولان از چنگیز تا آمدن هلاکو دیگر مطالب کتاب را شکل می‌دهند. هر چند مؤلف خود در برخی وقایع جزو شاهدان عینی محسوب می‌شده اما در تهیه اثر خود بویژه بخش مربوط به سرزمین غور از منابعی چون تاریخ ناصری یا بخش از میان رفته تاریخ بیهقی، نسب‌نامه غوریان اثر مبارکشاه مرورودی و اثر نایاب قصص الثانی نوشته ابن هیصم نابی استفاده کرده است.

کتاب حاضر تنها بازنویسی و تلخیص آن بخش از متن کتاب طبقات ناصری را شامل می‌شود که به سرگذشت غوریان پرداخته است. ترتیب مطالب کتاب براساس دوره حکومت هر یک از سلاطین این سلسله قرار گرفته و در پایان نیز اشاره مختصری به تاریخ سلاطین هند شده که در واقع دنباله‌رو غوریان در مناطق شمالی و مرکزی شبه قاره هند بودند.

۶۷ - سرگذشت ناصرالدین شاه

به کوشش: منیژه ربیعی
ناشر: مؤسسه فرهنگی اهل قلم،
چاپ اول، تابستان ۱۳۸۲، ۱۳۰ ص
سرگذشت ناصرالدین شاه اثری دیگر از مجموعه‌ی «کارنامه دانشوران ایران و اسلام» در زمینه تاریخ به شمار می‌رود. این کتاب متفاوت با سایر کتابهای منتشر شده‌ی این مجموعه، تلخیص و بازنویسی شش کتاب است که هر یک از آنها در ردیف منابع مهم عصر ناصری و دوره قاجار قرار می‌گیرند.

این منابع عبارتند از: ۱ - «حقایق الاخبار ناصری» نوشته «حاجی محمدجعفر حقایق‌نگار خورموجی دشتستانی» که از طرف ناصرالدین شاه مامور می‌شود تا حقایق دوران زندگی و سلطنت او را به رشته تحریر درآورد.

۲ - «فتنه باب» که نام اصلی آن «المتنبین» است و شرحی است درباره زندگی تمام کسانی که ادعای نبوت دارند. این کتاب توسط «اعتضادالسلطنه» نوشته شده و قسمت آخر آن به فتنه «سیدعلی محمدباب» می‌پردازد.

۳ - «منتظم ناصری» اثر اعتمادالسلطنه که در واقع تاریخ عمومی جهان است

۴ - «روزنامه ایران»، بدستور ناصرالدین شاه و توسط اعتمادالسلطنه منتشر شد.

۵ - «تاریخ بی دروغ» نوشته علی خان ظهیرالدوله (صفا علیشاه) داماد شاه و وزیر تشریفات دربار. این کتاب به جزئیات کشته شدن ناصرالدین شاه اشاره دارد.

۶ - «مآثر الآثار»، از دیگر آثار اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات ناصری است که به تاریخ دوره ناصرالدین شاه می‌پردازد.

ظهور میرزا تقی خان امیرکبیر و اصلاحات اساسی او، نقش دولتهای خارجی، به ویژه انگلیس و روسیه، در ایران، قراردادهای متعدد با کشورهای استعمارگر، نفوذ تفکرات وابسته به بیگانگان در میان دولتمردان، ورود نخستین مظاهر تمدن غربی به ایران و... از جمله حوادث دوران پنجاه ساله سلطنت ناصرالدین شاه است که در کتاب حاضر آمده است.

اسامی رجال، مناصب دولت قاجاری، کارهای عمرانی عصر ناصری،

بناهای عمومی و نظامی در تهران و ایجاد وزارتخانه‌ها، دیگر مطالب کتاب را شکل می‌دهد. در پایان نیز سالشمار سلطنت ناصرالدین شاه و همچنین منابع تاریخی دوره ناصری ضمیمه گردیده است.

○ فهرست دیگر آثار منتشر شده از مجموعه «کارنامه دانشوران ایران و اسلام» عبارتند از:

○ پند پدر (بازنویسی کتاب قابوس نامه اثر عنصرالمعالی کیکاوس، به کوشش: غلامرضا مستعلی)

○ بهارستان جامی (بازنویسی کتاب بهارستان جامی اثر عبدالرحمان جامی، به کوشش: منوچهر دانش‌پژوه)

○ حکایت‌های دلنشین (بازنویسی کتاب جوامع الحکایات اثر سدیدالدین محمد عوفی، به کوشش: منوچهر دانش‌پژوه)

○ سندباد حکیم (بازنویسی کتاب سندباد نامه اثر ظهیری سمرقندی، به کوشش: محمد باقر کمال‌الدینی)

○ پندنامه نیاکان (بازنویسی کتاب کلیله و دمنه ترجمه نصرالله منشی، به کوشش: بهروز ایمانی)

○ از شور و شگفتن (بازنویسی کتاب تمهیدات اثر عین‌القضاة همدانی، به کوشش: رضا اسدپور)

○ هفت عروس حصار (بازنویسی کتاب هفت پیکر اثر نظامی گنجوی، به کوشش: علی‌اکبر احمدی دارانی و مرتضی رشیدی آشجردی)

○ نخستین گام‌های جبر (بازنویسی کتاب الجبر و المقابله اثر محمد خوارزمی، به کوشش: یونس کرامتی)

○ دانشنامه شگفتی‌های جهان (بازنویسی کتاب عجائب المخلوقات اثر شرف‌الدین طوسی، به کوشش: حسین عزیززاده غریب)

○ طب روحانی (ترجمه کتاب طب‌الروحانی اثر حکیم محمدبن زکریای رازی، مترجم پرویز ادکائی)

○ انسان کامل (بازنویسی کتاب انسان کامل اثر عزیزالدین نسفی، به کوشش: محمود رضا اسفندیار)

○ نامه آزادچهر (بازنویسی کتاب مرزبان نامه اثر مرزبان بن رستم، به کوشش: غلامرضا مستعلی)

○ روش دلاوری و جنگاوری (بازنویسی کتاب آداب الحرب و الشجاعة اثر مبارکشاه محمدبن منصور، به کوشش: منوچهر دانش‌پژوه)

○ کیمیای سعادت (تألیف امام محمد غزالی، به کوشش: منوچهر دانش‌پژوه)

○ لیلی و مجنون (اثر نظامی گنجوی، به کوشش: مرتضی رشیدی آشجردی و علی‌اکبر احمدی دارانی)

○ چهار مقاله، چهل حکایت (بازنویسی کتاب چهار مقاله اثر نظامی عروضی، به کوشش: دکتر مریم مجیدی)

○ گلزار حقیقت (بازنویسی کتاب حدیقه‌الحقیقه و شریعة‌الطریقه اثر حکیم سنایی غزنوی، به کوشش: حسین مطیعی امین)

○ اندرز حاکمانه (بازنویسی کتاب تحفه الملوک اثر علی الاصفهانی، به کوشش: علی‌اکبر احمدی دارانی)

○ هواشناخت (بازنویسی و تلخیص کتابهای ۱. آثار علوی اثر مظفر اسفزاری ۲. الرسالة السنجرية فی کائنات العنصریه اثر عمر بن سهلان ساوی ۳. آثار علوی اثر شرف‌الدین محمد مسعودی، به کوشش: مهندس یونس کرامتی)

○ جهان دانش (بازنویسی کتاب جهان دانش اثر شرف‌الدین محمد مسعودی، به کوشش: حسین عزیززاده غریب)

○ مرغان صحرائی عشق (بازنویسی منطق‌الطیر اثر محمد عطار نیشابوری، به کوشش: دکتر بهروز ثروتیان)

○ خسرو و شیرین (بازنویسی خسرو و شیرین اثر نظامی گنجوی، به کوشش: بهروز ثروتیان)

○ آیین رهروی (بازنویسی کتاب فوائدالسلوک اثر اسحاق بن ابراهیم شمس

سجاسی، به کوشش: علی‌رضا ذکوتی قراقرزلو)

○ گنجینه لطایف (بازنویسی کتاب لطایف الطوائف اثر فخرالدین علی صفی،

به کوشش: علی‌اکبر احمدی دارانی و مرتضی رشیدی آشجردی)

○ آینه اسکندر (بازنویسی کتاب شرفنامه اثر نظامی گنجوی، به کوشش: دکتر بهروز ثروتیان)

○ شیرین‌تر از قند (بازنویسی و تلخیص بوستان سعدی، به کوشش: دکتر کاووس حسن‌لی)

○ پند پیر نیشابور (بازنویسی و تلخیص پندنامه عطار نیشابوری، به کوشش: جعفر شجاع کیهانی)

○ در قلمرو ریاضیات (بازنویسی و تلخیص مفتاح الحساب اثر غیاث‌الدین جمشید کاشانی، به کوشش: یونس کرامتی)

○ درخت طوبی (بازنویسی و تلخیص شرح ۹۱ آیه قرآن از کتاب کشف‌الاسرار و عدة الابرار اثر ابوالفضل رشیدالدین میبیدی، به کوشش: دکتر بهروز ثروتیان و اکبر ایرانی)

○ آواز راز (بازنویسی و تلخیص داستان‌های رمزی - عرفانی شیخ اشراقی به کوشش: رضا اسدپور)

○ پاسخ نغز (بازنویسی کتاب النغض اثر شیخ نصیرالدین عبدالجلیل قزوینی، به کوشش: محمد کاظم رحمتی)

○ فانوس هدایت (تلخیص و بازنویسی کتاب مصباح‌الهدایة و مفتاح‌الکفایة اثر شیخ عزالدین محمود کاشانی، به کوشش: محمودرضا اسفندیار)

○ منظومه هستی (بازنویسی و تلخیص شرح دیوان منسوب به امام علی (ع) اثر قاضی میرحسین میبیدی یزدی، به کوشش: سید فضل‌الله میرقادر)

○ اقبال اسکندری (بازنویسی اقبال‌نامه اثر نظامی گنجوی، به کوشش: بهروز ثروتیان)

○ فیروزشاه و چشمه حیات (بازنویسی داراب‌نامه اثر مولانا محمدبن شیخ احمد بیغمی، به کوشش: دکتر مریم مجیدی)

○ موسیقی شناخت (تلخیص و بازنویسی کتاب موسیقی کبیر اثر ابونصر فارابی، به کوشش: سلمان سالک)

○ دو رساله خیامی (بازنویسی رساله‌های ۱- الرسالة فی‌البراهین علی مسائل الجبر و المقابلة ۲- شرح ما أشکل من مصادرات کتاب اقلیدس اثر حکیم عمر خیام نیشابوری، به کوشش: سید حجت‌الحق حسینی ایرانی)

پی‌نوشت‌ها:

۱- دبیر و سلطان، ص ۱۲ (از پیشگفتار بازنویس).

۲- مرلیین رابینسون والدمن، زندگی و کارنامه بیهقی، منصوره اتحادیه، نشر تاریخ ایران، ۱۳۷۵، ص ۱۹۷.

۳- سرچشمه‌های جامعه‌شناسی، ص ۷ (از پیشگفتار بازنویس)

۴- سرگذشت سلجوقیان، ص ۵ (از پیشگفتار بازنویس)

۵- سرگذشت سامانیان، ص ۸.

۶- جهان‌نامه، ص ۱۲.

۷- همان، ص ۴۹.

۸- سرگذشت فتحعلی‌شاه، ص ۸.

۹- سرگذشت غزنویان، ص ۶ (از پیشگفتار بازنویس)

۱۰- همان، ص ۱۶.

۱۱- سرگذشت شاه‌صفی، ص ۷.

۱۲- سرگذشت اقامحمدخان قاجار، ص ۶.

۱۳- سرگذشت علویان طبرستان و آل‌زیار، ص ۵ (از پیشگفتار مصحح)

۱۴- سرگذشت خوارزمشاهیان، ص ۱۱.

۱۵- شهاب‌الدین محمد زبیری، سیرت جلال‌الدین، به تصحیح مجتبی مینوی، تهران ۱۳۴۳.

۱۶- حدودالعالم من المشرق الی المغرب، تصحیح و حواشی دکتر مریم امیراحمدی، دکتر غلامرضا وره‌رام، تهران، دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۲، صص ۳۰۱-۳۰۴.

۱۷- پهنه عالم، ص ۴۷ (از پیشگفتار بازنویس)

۱۸- سرگذشت غوریان، ص ۱۵.

۱۹- همان، ص ۴.